

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПІЗНАННЯ В ЮРИДИЧНІЙ РЕАЛЬНОСТІ

БЕРНЮКОВ Анатолій Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства Хмельницького інституту соціальних технологій ВМУРОЛ «Україна»
УДК 340.12

В данной статье подвергаются анализу основные общеметодологические характеристики эпистемологического процесса, осуществляемого в юридической реальности. Согласно этому автором осмысливаются ключевые моменты этого вида деятельности в свете современной западноевропейской философско-теоретической мысли. В этом плане взгляд на такой важный и актуальный вопрос юридической науки для нашего времени – есть методологически обоснованным и заслуживает на широкое научное внимание.

Ключові слова: *Право, юридична реальність, правопізнання, правова епістемологія.*

Тема істини вважається однією з найскладніших у науці. При цьому, велика частина питань теорії так чи інакше концентруються навколо проблеми отримання правильного знання, конкретизують і доповнюють її. Сама ж істина фактично отожднюється із сутністю. Постаючи в іпостасі одного з найважливішого світоглядних понять, вона перебуває в одному ряду з Добром, Красою, Сенсом Життя. Там, де вона присутня, завжди реалізується Правда та Справедливість. І це вже є значною мірою правовим питанням. Від того, як кожна людина бачить істину, інтерпретує цю суть, практично залежить її життєва позиція, розуміння кожної особи свого призначення в бутті й відповідно пізнання нею юридичної реальності.

У цілому ж, проблема істини завжди була серцевиною теорії пізнання, до якої

так чи інакше спрямована вся гносеологічна проблематика. Інтерес до цієї тематики в усі часи був пов'язаний з потребами все більш зростаючої потреби адекватного розуміння процесів, що протікають у навколишній дійсності. Тому кожна з філософських шкіл намагалася сформулювати своє розуміння природи і сутності цього поняття. В історії людської думки існували різні трактування та визначення істини. І натеper можна виділити, принаймні, наступні основні епістемологічні концепції, кожна з яких по-своєму визначає та вирішує питання достовірності людських знань. Коротко опишемо їх зміст.

Як відомо, перше формулювання найголовніших філософських проблем здійснюється в Стародавній Греції. Особливо осмисленого звучання в цей античний період набуває саме питання істини, зокрема, у Платона та Аристотеля, які створюють її традиційне поняття для подальших віків. Так, для першого філософа було очевидним: лише той, хто говорить про речі у відповідності до того, чим вони є, каже істину, а якщо ж промовляє про них інакше – бреше. Подібним чином мислить і другий зазначений нами визначний мислитель античності. У своїй «Метафізиці» [1] він озвучує приблизно ж таку думку, яку можна звести до наступної апорії: «казати про суще, що його немає, або ж про несуще, що воно існує, – значить промовляти хибно; натомість стверджувати про те, що суще є і несущого немає, – прорікати істинне».

Разом з тим, ці визначні грецькі філософи розійшлися у способах досягнення істини. Платон міцно став на ідеалістичну позицію зі своєю алегоричною теорією «печер», Аристотель же обрав раціоналістичний шлях. Так, останній, класифікувавши і узагальнивши методи пізнання в науці, створює вчення про форми мислення, яке осягає істину, тобто логіку. Розум людини цим мислителем розглядається як особливий механізм. І лише застосування законів логіки дозволяє йому наблизитися до істини, – продовжує далі Аристотель. Розвиваючи свою думку, він вказує, що для використання такої раціонально-теоретичної науки необхідно спиратися на неминуще буття. Причому, в Аристотеля істина розглядається як вища онтоформа, лише осягаючи яку, людина наближається до досконалого змісту усього світу.

Визначення істини, дане зазначеними давньогрецькими мудрецькими, як відповідність наших знань дійсності, було настільки широким і абстрактним, що в подальшому історичному розвитку воно стало джерелом численних шкіл і напрямів. Його надалі цілком дотримувалися усі як матеріалісти, так й ідеалісти. Таке класичне розуміння епістемологічної сутності визнавали різні за своїми філософськими поглядами мислители, до прикладу, Ф. Аквінський та П. Гольбах, Г. Гегель й Л. Фейєрбах, М. Хайдегер і Ч. Пірс тощо. Їхні погляди, при цьому, різнилися, як правило, лише в питанні про характер відображуваної реальності та про механізм відповідності.

Так, когерентна теорія розглядає істину як відповідність одних знань іншим. Тобто правильним оголошується лише те, що не суперечить уже існуючій інформації в її системності. Інакше кажучи, за такого підходу нова інформація має впливати зі старої, будучи її своєрідним прогресуючим розширенням.

Натомість, конвенціоналісти вбачають істину у тому, що більшість вважає правильним. Або ж, принаймні, з чим погоджується переважна частина суспільства погоджується. І цього, на їх думку, цілком достатньо аби оголосити ту чи іншу ідею правильною. Істина – це угода, – саме таке

життєве кредо було, зокрема, в основоположника конвенціоналістської парадигми. За цим визначенням, у разі виникнення розбіжностей потрібно просто домовитися між собою, що слід вважати істиною та догматично прийняти за правильне знання.

Прагматисти ж намагаються ствердити інше положення: правильне знання – це тільки корисні для соціуму ідеї, судження, теорії. Відповідно до цього, істина ставиться у пряму залежність від її можливості задовольнити суспільні потреби. Таким чином, за такого підходу виходить, що правильним знання є лише в тому випадку, коли воно є корисним. За цим критерієм в якості істинного визначається лише те, що в даний момент часу дає ефект, приносить свого роду «прибуток». Відповідно, все інше – неправда. Тобто, за великим рахунком, тут панує інструменталістське розуміння істини.

Продовжує лінію вже наведених трьох «модерністських» теорій, у розумінні своєї провокативності, позитивістське трактування. Його прихильники категоричні у тому, що істина – це виключно дослідна стверджуваність. У позитивізмі розгляду піддається тільки те, що реально може бути перевірено на практиці, все інше визнається нікчемною «метафізикою», грою уяви, а тому не може свідчити про достовірність відомостей про об'єкт.

Екзистенціалістська світоглядна позиція підходить до питання з кардинально іншого боку та судить про достовірність знань через категорію «свобода». Остання і є, на думку хайдегерівців, істиною, постаючи у вигляді своєрідного процесу «привідкриття» дверей буття, в якому людина, з одного боку, сама повинна зрозуміти світ, прямуючи на зустріч з ним, з іншого боку, бути вільною у такому ірраціональному виборі.

Дещо схоже та певною мірою подібне епістемологічне вирішення ірраціонального характеру, але ще більш містично-втаємниченого характеру, як ми знаємо, пропонує томістська доктрина. При цьому, вона усуває «розпливчастість» екзистенціалізму конкретною індивідуалізацією: істина – це Бог.

Для марксистів же в епістемологічному плані головним є відтворення об'єкта так, як він існує поза і незалежно від свідомості. Разом з тим пропонується цим напрямком виключно матеріалістичний шлях містить багато нездійснених, а тому невиправданих моментів. На противагу цьому, в ідеалістичних системах істина розуміється як вічно незмінна та абсолютна властивість світу належного (Платон, Августин), або шляхом погодження мислення з самим собою через його апіорні форми (Кант). Так, саме після опублікування праць останнього почав створюватися філософський напрям, згідно з якими знання носить лише «суб'єктивний» характер. У зв'язку з цим кантіанці зазначали що основну увагу при дослідженні проблеми істини слід приділяти розумінню самої людини та законів її розуму. При цьому, Кантом доводилось, що не може існувати загального критерію істини, оскільки навіть результати практики пропускаються через рацію. Тому цей німецький філософ стверджував: що має людина – це формальні закони логіки, які будуються на підставі апіорних форм розуму.

За Гегелем ж істина є діалектичний процес розвитку знань, у якому досягається відповідність поняття предмету думки. Точка зору прихильників суб'єктивно-ідеалістичного емпіризму полягає в розумінні правильності знань у вигляді відповідності мислення відчуттям інтерпретатора чи як прояв найбільш простого гілетичного взаємопогодження шляхом цілеспрямованої реалізації волі особистості.

На сьогоднішній же день загальна специфіка сучасного епістемологічного розуміння полягає в наступному. По-перше, істина трактується як правильне відображення дійсності, що проявляються через відповідне явище об'єктивної реальності. По-друге, це є адекватне відтворення у пізнанні предмета, тобто гносеологічне оформлення його таким, яким він існує незалежно від свідомості через сувору відповідність думок існуючій реальності. По-третє, істина нерозривно пов'язана з предметно-чуттєвою діяльністю людини, тому достовірна інформація сутності відтворюється в практиці.

Разом з тим, усе це народжує й цілий спектр відповідних додаткових питань: багатоманітність варіантів пізнання однієї і тієї ж речі вказує, що кожна людина пізнає світ по-своєму, неповторно, з певними відмінностями. Усе це переконливо засвідчує, що кожний із нас не володіє гарантованим методом безхибного отримання інформації. Можемо говорити про те, що процес пізнання істини об'єктивної дійсності проявляється в тому, що суб'єкт створює тією чи іншою якістю епістемологічну сітку, за допомогою якої і вловлюється частки існуючого світу. У зв'язку з цим слід категорично відкинути положення про просте копіювання думкою шляхом ідеального створення образу реальної дійсності: суб'єкт створює свій гносеологічний відбиток для себе в силу власних індивідуальних герменевтичних особливостей.

Як відомо, існуюча нині теорія пізнання конкретизує традиційну епістемологічну концепцію і через діалектичний взаємозв'язок відповідних понять. Так, істина може бути об'єктивною та суб'єктивною, абсолютною і відносною, конкретною й абстрактною, але в усякому разі вона протиставляється так званій «хибі».

Відтак, розглянемо тепер детальніше те, що конкретно представляє собою процес отримання юридично правильного знання. І в цьому плані, вже зроблені нами ввідні висновки дають нам змогу вже більш точно говорити про правову істину з врахуванням її специфіки. Причому, ще раз підкреслимо, що попередньо викладені нами епістемологічні положення цілком і повністю стосуються в загальному плані і сфери юриспруденції, тобто є тут прийнятними як такі, що застосовні.

Отже, ніщо не може замінити собою осліплює сьйво істини. Лише вона одна, завжди будучи живильною силою правди, володіє своїм єдиним та неповторним світлим образом, що має у звучанні найбільш приємний, мелодичний і гармонічний голос у бутті. Істина й у юриспруденції є центральною характеристикою, виступаючи тут, водночас у ролі основного герменевтичного орієнтиру, на який має бути спрямоване пізнання, так і безумовним та головним епістемологічним фактором.

У галузі юриспруденції у змістовному відношенні лише відповідність наших інтерпретацій *jus naturale* може визнаватися істиною. Тут все просто – чим ближче людські дії до його вимог, тим адекватнішими вони є. Правильний закон, що побудований саме таким чином, тобто на праві, однаково справедливо вирішує будь-яку справу, на яку розповсюджується його дія, незалежно від часу, місця та суб'єкта його застосування. Єдине істинно-правильне вирішення, тобто яке розв'язане через *jus*, буде залишатиметься таким у будь-якій точці всесвіту, незалежно від того, коли та ким реалізувалось таке юридичне розв'язання.

Як на практиці адекватно пізнати музику, картину, скульптуру, поезію, зрештою, – душу іншої людини? Тим більше, яким чином епістемологічно правильно зрозуміти багато інших явищ духовного роду: «любов», «свобода», «щастя» тощо? Усе це взагалі уявляється надважко перевірити на відповідність дійсності. Не меншою мірою це стосується і такого виду знання, як права. І в цьому відношенні юридична епістемологія умовно постає в ролі митника, що здійснює важливий контроль на перевалочному пункті транспортування ідеї *jus naturale* у дійсне суще, фільтрує, отримує таким чином знання, відсіює різного роду хибні домішки, що стали можливими через суб'єктивний характер інтерпретації. І, при цьому, нині, як зауважує Вінницький, у сучасному суспільстві «критерії правової справедливості стають все більш ситуативними, гнучкими, суб'єктивними, виявляються, у першу чергу, такими, що інтуїтивно схоплюються, а не раціонально обгрунтовуються. Разом з тим зміни, що відбуваються безпосередньо не впливають на характер здійснюваних розглянутих принципів функцій, а скоріше породжують обставини, що утрудняють його ефективну дію» [6, с. 18].

Про онтогносеологічний характер юридичної істини веде мову й Вопленко: «Формування юридичної справедливості – досить складний, рухливий і важко вловимий механізм у практичній діяльності юриста, бо формальна справедливість правових норм при винесенні рішення у

справі має бути узгоджена з вимогами суспільної моралі, причому в її ідеальному стані» [7, с. 8]. Тому цей дослідник констатує: «Таким чином, юридичну справедливість можна розглядати у якості морально-правової правди, в якій втілилися риси єдності і збіги моральної та юридичної кваліфікації суспільних відносин» [7, с. 13]. Але, при цьому, як підкреслює далі Вопленко, «для юридичної справедливості недостатні критерії субморалі, моральні уявлення та оцінки окремих соціальних груп, вона орієнтується на загальноприйняті, «вічні» і універсальні вимоги праведного поведінки. Окремі прояви субморалі можуть лише братися до уваги для об'єктивної та неупередженої оцінки життєвих ситуацій» [7, с. 8]. Тож, у підсумку, Вопленко робить наступний висновок: «Очевидно, що міра правильного та істинного, що міститься в юридичній справедливості, повинна відповідати моральному і правовому належному, бути його аналогом» [7, с. 14].

На підставі цього Вопленко формує й відповідне визначення: «Юридична справедливість є станом відповідності морального та правового регулювання, що виражається в якості ... відносин та актів реалізації права» [7, с. 14]. Причому, деталізуючи свою думку, даний дослідник зазначає, що «з урахуванням багатолічності юридичної справедливості її можна представити як ідею, принцип і режим правового життя, заснованого на збігу морального та правового регулювання ... Будучи однією з найважливіших цінностей права, вона сприяє ефективному та соціально-чутливому здійсненню його основних функцій».

Тож очевидно, що істина в нашому бутті, у тому числі й юридична, є постійною. Її не можна приховати назавжди. Вона міцно вистоїть перед будь-якими спробами її втопити, і рано чи пізно все рівно самотійно впливе на поверхню, одягнувшись в одяг відомого. Загалом же, рух до правової істини обумовлений історичними межами наближення людини до об'єктивного та абсолютного знання про буття в цілому. Через метод проб та помилок позитивного регулювання суспільних відносин нам у безупинному темпоральному поступі

все більше відкривається субстанція ідеї *jus naturale*, очищаючись від різного роду суб'єктивного нальоту та намулу. У певний часовий момент вона все ж «знімається» законом, реалізуючись у конкретному вирішенні, відповідно до рівня суспільного розвитку. Рано чи пізно, поступово розширюючи з часом свої гносеологічні уявлення про навколишню дійсність, соціум чимдалі більше здійснює для себе інформаційне освоєння світу. Не виключенням у цьому відношенні є і природа буття права. Тому змінюються історичні епохи, одні закони скасовуються, інші, більш досконалі приймаються. Середньовічна кара відрубання руки за крадіжку в просунутому цивілізованому світі вже позаду в минулому. Про це ж веде мову і Варламова: «Діючий «в найбільш ранні і примітивні епохи» «варварський спосіб здійснення права» зникає з розвитком цивілізованих форм правового спілкування» [5, с. 48].

Між тим, герменевтичний фактор «суб'єкта» в юридичній реальності ніколи нікуди не зникає. Особливо ж яскраво це, як вказує вчений Атоян, відбувається при історичному дослідженні: «конкретність історико-правових інтерпретацій виростає з конкретності рівня суб'єкта, що їх виробляє. Різні дослідники вибирають ті чи інші, але, по суті, різні сюжети і події історико-правової реальності, і на підставі, здавалося б, одного і того ж історичного матеріалу, приходять до різних висновків, осягають і транслюють різні смисли. Цілком закономірно, що в процесі рефлексії багатогранної, багаторівневої і багатозначної історико-правової реальності з'являються концепції різної якості та рівня осмислення. Природа наукового знання така, що все піддано сумніву і ніщо людське не чуже досліднику» [2, с. 9].

Попри те, основним могильщиком юридичної істини часто постає прагматична установка правоінтерпретатора. Недаремно, у зв'язку з цим, як наголошує Атрашкевич Є., «протягом останніх десятиліть прагматизм часто був об'єктом вульгаризації, з одного боку, і нищівної критики – з другого, а в останні роки його принципи подеколи застосовувалися для підтримки

тих чи інших неоаналітичних течій у філософській думці. ... і у філософії права зокрема, і в провідних загальнофілософських дискурсах здебільшого спостерігається або вульгаризація, або суто інструментальне використання окремих аспектів прагматистської методології. Більше того, попри всю різноманітність, більшість (у тому числі й відносно свіжих) праць, присвячених проблематиці правового прагматизму, відзначаються яскраво вираженою недовірою, якщо не відвертою ворожістю до правової теорії» [3, с. 47]. При цьому, як зазначає Атрашкевич Є., «принципова засаднича невизначеність, послаблення традиційної лінійно-логічної дисципліни мислення, балансування між логікою та інтуїцією, постійне коригування теоретичних побудов рефлексіями практикуючих юристів найвищого рівня, селективність у застосуванні елементів прагматистської парадигми перетворює прагматизм на певного кшталту «препостмодернізм»» [3, с. 45].

Певною мірою на цих же засадах антиепістемологічних, що також ідеально вписалась у постмодерністську течію, працює й т.з. школа вільного права, яка, на відміну від кауфманізму, юридичну «свободу» правоінтерпретації бачить у звільненні з-під правління законів логіки через тотальну соціологізацію. На це, зокрема, звертає увагу й Бабаєв: «Прикладом такої недооцінки й навіть повного ігнорування законів і правил формальної логіки в праві може слугувати школа «вільного права», що виникла як протипага формально-логічної юриспруденції. Видний представник даного напрямку Е. Ерліх, зокрема, вказував, що в сучасну йому епоху логіка, як явище архаїчне, сковує ініціативу судді, його творчість, бо діяльність судді зводиться до формально-логічної операції по виведенню судження з судження, що міститься в законі. Висновки Ерліха в даний час набули широкого поширення в прагматичних напрямках ... юриспруденції» [4, с. 42].

Отже, пізнання явищ правової реальності можна лише в тому разі вважати завершеним, коли воно відбулося правильно не тільки за формою, але й за змістом. Тобто юридична інтерпретація передбачає

АНОТАЦІЯ

У даній статті піддаються аналізу основні загальнометодологічні характеристики епістемологічного процесу, що здійснюється в юридичній реальності. Відповідно автором осмислюються ключові моменти цього виду діяльності в світлі сучасної західноєвропейської філософсько-теоретичної думки. У цьому плані погляд на дане важливе та актуальне питання юридичної науки для нашого сьогодення – є методологічно обґрунтованим та заслуговує на широку наукову увагу.

SUMMARY

In this article are analyzed the main general methodological characteristics epistemological process which is carried out in a legal reality. Accordingly, the author conceptualized key points of this activity in the light of modern Western philosophical and theoretical thought. In this plan a look on such important and topical issue of jurisprudence for our time – is methodologically reasonable and deserves on broad scientific attention.

собою, окрім дотримання усіх герменевтичних правил, ще й відповідної епістемологічної технології. Лише в цьому випадку істина права проявить своє ні з чим незрівнянне світло правди, і справедливість стане можливою. При цьому, встановлення справжнього змісту *ius*, у загальному плані, відбувається за однаковими законами «вступу» будь-якої ідеї у суще. І в цьому відношенні правова істина нічим не відрізняється від, скажімо, математичної. Це все означає те, що до *ius* в його пізнанні, повною мірою застосовні всі загальні філософсько-епістемологічні принципи та критерії. Але це вже є тема для наступних наукових розвідок.

Література

1. Аристотель Метафизика: Пер. с греч. – М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2006. – 232 с.
2. Атоян О.Н. Правовая реальность в контексте истории или история в контексте правовой реальности? // Вісник Лугансько-

го державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – 2010. — № 7. – С. 3-10.

3. Атрашкевич Є.В. Взаємозв'язок філософсько-правового прагматизму і постмодернізму в поглядах Сьюзан Хаак // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 1. – С. 45-48.

4. Бабаев В.К. Логика в сфере права: понятие и основные направления исследования // Советское государство и право. – 1979. – № 7. – С. 40-47.

5. Варламова Н.В. Правоотношения: философский и юридический подходы // Правоведение. – 1991. – № 4. – С. 44-54.

6. Винницкий И.Е. Функции справедливости и законности как принципов права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. / Московский ун-т МВД России. – М., 2011. – 28 с.

7. Вопленко Н.Н. Понятие и виды юридической справедливости // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5 «Юриспруденция». – 2011. – № 2. – С. 7-17.